

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

**Pacea ca normă de optimizare a
relațiilor interreligioase. Perspective
misionare**

COORDONATOR:
Pr. Prof. Univ. Dr. Gheorghe ISTODOR

DOCTORAND:
Pr. Ștefan LAZĂR

CONSTANȚA
2022

CUPRINS

INTRODUCERE

1. Argumentul și obiectivele cercetări
2. Relevanța și actualitatea temei cercetate
3. Structura lucrării
4. Stadiul actual al cercetării și metodologia utilizată

CAPITOLUL I - POLARITATEA CONFLICT - PACE. TEORETIZĂRI ȘI CONCEPTUALIZĂRI

- 1.1. Pacea - interpretări socio-religioase
 - 1.1.1. Reconfigurări ale păcii în lumea globală, multiplexă și multipolară a sec. XXI
 - 1.1.2. Valențe seculare ale păcii: conceptualizare și dezvoltare istorico-socială
- 1.2. Conceptualizarea conflictului
 - 1.2.1. Componentele conflictului: acțiune, incompatibilitate și actori
 - 1.2.2. Gestionarea, prevenirea și rezolvarea conflictelor
 - 1.2.3. Conflictul - o problemă recurentă în cercetare
 - 1.2.4. Tipurile de conflict conform Uppsala Conflict Data Project
- 1.3. Conceptualizări ale conflictului religios
- 1.4. Cartografierea datelor empirice ale conflictelor religioase conform Religion and Armed Conflict Data (RELAC)

Concluzii

CAPITOLUL II - DIVERSITATEA RELIGIOASĂ ȘI SURSELE VIOLENȚEI RELIGIOASE

- 2.1. Modernitatea ca impuls al pluralismului
- 2.2. Cosmopolizarea lumii ca tranziție de la o relativă omogenitate la o relativă eterogenitate culturală și religioasă
- 2.3. Dihotomia conflict - pace în interpretarea ideologică și socio-politică a religiei
 - 2.3.1. Revitalizarea religioasă în spațiile seculare și noi interpretări ale religiei
 - 2.3.2. Religia ca sursă a violenței
 - 2.3.3. Religia ca resursă a păcii
- 2.4. Pacea în locul adevărului în spectrul religios? O abordare critică în viziunea lui Ulrich Beck
 - 2.4.1. Ciocnirea universalismelor religioase în societatea cosmopolită
 - 2.4.2. Cosmopolitizarea religiilor și reacțiile fundamentalismului
 - 2.4.3. Sensul toleranței religioase
 - 2.4.4. Postularea păcii în detrimentul adevărului?

Concluzii

CAPITOLUL III - MISIUNEA BISERICII CA VECTOR DE PROMOVARE A PĂCII

- 3.1. Adaptarea și concentrarea vectorilor misionari pe probleme de actualitate
 - 3.1.1. Particularitățile misiunii creștin ortodoxe
 - 3.1.2. Urgența unei dimensiuni dialogice a misiunii. O perspectivă ortodoxă și ecumenică
- 3.2. Promovarea păcii în programul misionar al Bisericii creștine
 - 3.2.1. O perspectivă biblică a păcii ca incluziune
 - 3.2.2. Misiunea Bisericii creștine ca „slujire a împăcării” (2 Cor 5,18)

3.3. Pacea în documentele celei de a X-a întâlniri de la Busan a Consiliului Mondial al Bisericilor (CMB)

3.3.1. Conversațiile Ecumenice 14, 15, 16

3.3.3. Declarația privind Calea Păcii Juste

3.4. Reflecții asupra păcii în documentele Sinodului Panortodox de la Creta (2016)

3.5. Principii misionare în evaluarea teologică a păcii din punct de vedere creștin ortodox

3.6. Conflictul Rusia - Ucraina. Reacții din partea Consiliului Mondial al Bisericilor și A XI-a Adunare a CMB de la Karlsruhe (2022)

Concluzii

CAPITOLUL IV - DIALOGUL CA MAXIMIZARE A RECONCILIERII ȘI A PĂCII: EVALUARE MISIONARĂ

4.1. Religie și violență: potențialul pacificator al dialogului interreligios

4.2. Misiunea creștină și dialogul interreligios

4.2.1. Dincolo de tensiunea dintre misiune și dialog interreligios. O perspectivă critică

4.2.2. Paradigma trinitară a dimensiunii dialogice a misiunii creștine

4.3. Principii ale dialogului interreligios ca instrument al reconcilierii și a păcii

4.3.1. Încrederea construită în ceilalți membri ai comunității religioase

4.3.2. Explorarea reciprocă a surselor și cadrelor teologice

4.3.3. Desfășurarea interacțiunii prin canale de comunicare adecvate și accesibile

4.3.4. Simetria reflectată în relația corespondentă între participanți la dialog

4.3.5. Capacitatea participanților de a-și asuma riscuri în dialogul interreligios

4.3.6. Interacțiunea reciprocă dintre actorii dialogului și a lor cu propriile comunități religioase

4.3.7. Dinamica acțiunii în dialog

4.4. O analiză critică a eficienței dialogului interreligios: posibilități și provocări

4.4.1. Actualitatea dialogului interreligios în conștiința omului contemporan

4.4.2. Configurația occidentală a dialogului și aplicabilitatea sa extinsă

4.4.3. Reprezentativitate și autoritate în dialogul interreligios

4.4.4. Riscul elitismului în dialogul interreligios

4.4.5. Accentuarea formalismului în dezbaterile religioase

4.4.6. Minimizarea și relativismul diferențelor între religii

4.4.6. Limitarea dialogului la dezamorsarea conflictelor religioase

4.4.7. Antagonismului atitudinilor față de dialogul interreligios

Concluzii

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

I. Literatură de specialitate

II. Webografie

1. Argumentul și obiectivele cercetării

Este indubitabil că lumea anului 2022 trăiește în tensiunea incertitudinii socio-economice și a insecurității cotidiene, tensiune cauzată de o serie de factori politici, economici, medicali, ideologici. Experiența pandemiei Covid19 ne-a demonstrat că, indiferent cât de avansată este tehnica medicală, un virus poate „paraliza” lumea la nivel comunicațional și relațional. Recentul conflict armat din țara vecină, Ucraina, care angajează într-o dispută absurdă două țări majoritar creștin ortodoxe (!), catalizează în mentalul europenilor, și nu numai, fricile experienței ororii unui nou război mondial, disputat cu arme de distrugere în masă. Dacă e să revenim și la conflictele religioase generate de militanții musulmani ai Statului Islamic și al atacurilor teroriste operate de Al-Qaida cu câțiva ani în urmă, ne adresăm serios întrebarea care va fi configurația viitorului.

Ceea ce ni se confirmă este faptul că *pacea* este o realitate dezirabilă, asupra căreia politicul, religiosul, economicul de astăzi ar trebui să-și focuseze energiile în scopul actualizării ei. Prezenta teză de doctorat - *Pacea ca normă de optimizare a relațiilor interreligioase. Perspective misionare* - își propune o analiză teologico-misionară a modului în care dinamica misionară a Bisericii creștine poate contribui efectiv la promovarea și implementarea păcii în societatea globală actuală. Conflictul armat nu este o notă în istoria umanității, dar formele și rațiunile sale au devenit atât de complexe încât și cele mai sustenabile democrații ale lumii se văd într-un impas în gestionarea lui.

Pe de altă parte, globalizarea, în fluxul ei accelerat și universalizat, a adus în proximitate religiile lumii.¹ Relocalizarea culturilor religioase în noi spații, unele chiar

¹ Vezi Peter Beyer, „De-Centering Religious Singularity: The Globalization of Christianity as a Case in Point”, *Numen*, 50, 2003; Idem, *Religion and Globalization*. London: Sage, 1994; David Lehman, „Religion and Globalization,” în Linda Woodhead, Paul Fletcher, Hiroko Kawanami, and David Smith, eds., *Religions in the Modern World: Traditions and Transformations*. London: Routledge, 2002; Jan Nederveen Pieterse, „Globalization as Hybridization,” în Jan Nederveen Pieterse *Globalization and Culture: Global Mélange*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2004.

secularizate, precum Occidentul, prin fenomenul migrației, liberalizarea pieței muncii, dictate de globalizare și conflicte armate, reprezintă o reală provocare pentru integritatea identității și apartenenței creștină, indiferent de variațiile sale confesionale. Provocarea este sugerată de faptul că prin „comprimarea spațiului” se intersectează în același areal geografic diferite religii, fiecare având pretenția deținerii adevărului absolut, sau cum se pronunță Ulrich Beck, are loc „ciocnirea universalismelor religioase”. Consecințele concretizării și vizibilității diversității religioase în lumea secolului XXI sunt în funcție de modul în care comunitățile religioase se raportează unele la altele, de modul în care fiecare om, care are o structură particularizată social, cultural și religios, se raportează la *celălalt*. Se pot materializa bune conviețuiri, dar, în egală măsură, și stări conflictuale la nivel local sau chiar global.

În acest context, Biserica, în ființa ei misionară, are responsabilitatea promovării iubirii aproapelui și a Evangheliei lui Hristos. Un act deloc facil în întâlnirea alterității religioase care pretinde promovarea aceluiași adevăr absolut. Din aceste considerente, *pacea* ca normă socială, ca stare existențială, ca relaționare cu alteritatea, a devenit una dintre preocupările actuale ale misiunii Bisericii creștine.

Pluralitatea religioasă și culturală este o realitate, iar comunitățile de credințe ar trebui să-și învețe și să-și convingă adepții să accepte acest fapt. O colaborare interconfesională și interreligioasă în eforturile de pacificare și de construire a păcii presupune în prealabil ca toate comunitățile religioase să fi dobândit și dezvoltat abilitățile necesare de teologie și de conversație care să le permită să recunoască și să respecte integritatea credințelor, a practicilor și a vieții în comun a celorlalți oameni: „Bisericile ortodoxe locale, în strânsă colaborare cu credincioșii iubitori de pace ai altor religii mondiale, consideră că este de datoria lor să lucreze pentru pacea pe pământ și pentru stabilirea unor relații de fraternitate între popoare. Bisericile ortodoxe sunt chemate să contribuie la efortul comun și la colaborarea între religii, și astfel să combată fanatismul; în acest fel să lucreze pentru reconcilierea între popoare, pentru triumful valorilor reprezentate de libertate și pace în lume, pentru slujirea umanității de astăzi, indiferent de rasă sau religie.”²

Pacea nu are frontiere religioase. Comunitățile religioase, prin dialogul și colaborarea interconfesională, trebuie să se străduiască să depășească neînțelegerile,

² Vlassios Phidas, “Peace and Justice: Theological Foundations,” în Gennadios Limouris (ed.), *Justice, Peace and the Integrity of Creation: Insights from Orthodoxy*, Geneva: World Council of Churches, 1990, p. 114.

stereotipurile, caricaturile și alte prejudecăți, moștenite sau dobândite. Vocile lor în favoarea păcii trebuie să se facă auzite în domeniul public (viața politică, mass-media și economia) și împreună trebuie să ia inițiative care să promoveze dreptatea și pacea în lume. Mesajul universal al păcii, pe care fiecare comunitate de credință religioasă îl îmbrățișează, ar trebui să le permită adeptilor lor și altor oameni să se vadă unii pe alții, nu ca dușmani, ci ca frați și surori dincolo de frontierele religioase, naționale, rasiale și culturale. Comunitățile religioase, împreună cu alte mișcări de dinamizare socială, devin agenți credibili ai păcii după ce și-au examinat și evaluat critic performanțele trecute și prezente în situații de conflict. O astfel de abordare critică le-ar face mai umile și le-ar ajuta să recunoască faptul că declarațiile lor despre pace nu sunt întotdeauna pe măsura pasivității, indiferenței sau a acțiunilor lor în situații de conflict și nedreptate. O evaluare critică a performanțelor lor prezente și trecute i-ar putea elibera de multiplele ideologii (naționaliste, politice, rasiale și economice) care au folosit pasiunea pe care o evocă credința religioasă cu scopul de a-și promova propriile obiective, valori și interese.

Complicitatea credincioșilor și a comunităților religioase în acte de violență este, de asemenea, puternic influențată de nesiguranțele și temerile colective și personale care le ghidează interpretarea textelor și tradițiilor religioase. Nu este neobișnuit ca persoanele aflate în situații violente și în conflicte să profeseze credința în pacea lui Dumnezeu și, în același timp, să dea legitimitate actelor lor violente ca fiind contribuția lor la cauza lui Dumnezeu pentru lume. În toate aceste situații, astfel de oameni și comunitățile lor religioase au uitat că războaiele și diviziunile dintre oameni sunt expresiile cele mai imediate și vizibile ale păcatului și răului.

În linia celor precizate sintetic în scopul de a sugera profilul cercetării în această teză de doctorat, ne propunem următoarele obiective: a) conceptualizarea conflictului și a păcii sub aspect religios-creștin, social, politic; b) identificarea cauzelor conflictelor religioase în contextul radicalizării unor culturi religioase ca răspuns la tendințele globalizante; c) argumentarea critică în ce mod religia este sursă de violență sau de pace; d) prezentarea dezvoltării cadrelor misiologice referitoare la promovarea păcii în relațiile interreligioase, cu referire la cea de A X-a Adunare a Consiliului Mondial al Bisericii (Busan - Coreea de Sud, 2013) și Sinodul Panortodox de la Creta din 2016; (e) stabilirea normelor dialogului interreligios ca instrument de promovare a păcii și a confirmării identității creștine.

2. Relevanța și actualitatea temei cercetate

Cercetarea păcii ca normă de optimizare a relațiilor are relevanță pentru studiul misiunii creștine, prin aceea că evidențiază contextul plurireligios, psiho-social și cultural în care se proclamă Evanghelia lui Hristos și prin faptul că, în esență, cartografiază metodele misionare din trecut, prezent referitoare la alteritatea religioasă, sugerând paradigmele misionare care se conturează pentru abordarea conflictului religios în viitor.

Pacea este o realitate dezirabilă care cheamă Biserica să își contextualizeze misiunea. Bisericile creștine nu pot ignora faptul că lumea de astăzi este extrem de complexă, interdependentă, multiculturală, multietnică, multireligioasă și ireversibil pluralistică. Într-un astfel de context, pentru a fi agenți ai reconcilierii și ai păcii, ele trebuie să găsească modalități de a comunica și de a colabora cu oameni și comunități de alte credințe, ideologii, culturi și convingeri. O astfel de colaborare nu poate fi doar un schimb de idei și o comparare a diferitelor teologii și nici o chestiune de oportunitate politică și socială. Ea necesită ca comunitățile religioase să nu renunțe la pretențiile lor unice și particulare cu privire la originile păcii și la modul în care aceasta poate fi pe deplin stabilită în ritmul și viața lumii de astăzi și de mâine, ci să dezvolte o teologie dialogică a *implicării* și *cooperării* cu alte comunități religioase fie creștine sau necreștine. Biserica în dinamica ei misionară trebuie să reflecteze asupra modului în care plenitudinea lumii, în toate diversitățile sale ireductibile, reflectă prezența dinamică a harului transformator al lui Dumnezeu.

Una dintre cele mai bune colecții de date statistice care oferă o analiză panoramică a situației conflictelor religioase în societatea actuală este realizată de Isak Svensson și Desiree Nilsson, ambii cercetători în cadrul *Departamentul de Cercetare a Păcii și a Conflictului*, Universitatea Uppsala din Elveția.³

Trebuie menționat faptul că există cinci seturi de date conexe disponibile publicului privind conflictele religioase, care au adus contribuții semnificative la domeniul de cercetare privind conflictele religioase.

³ A se vedea: Isak Svensson and Desiree Nilsson, „Disputes over the Divine: Introducing the Religion and Armed Conflict (RELAC) Data, 1975 to 2015”, în *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 62 (5), 2018, pp. 1127-1148.

În primul rând, studiul influent al lui M.D. Toft raportează tendințe importante în ceea ce privește războaiele civile religioase în general și rolul conflictelor islamiste în special.⁴ Cu toate acestea, datele sale se limitează la conflictele armate cu cel mai ridicat nivel de decese în luptă, adică mai mult de 1000 pe an, ceea ce reprezintă o minoritate din toate conflictele armate. În plus, în timp ce Toft face distincția între conflictele religioase bazate pe *identitate (periferice)* și cele bazate pe *probleme (centrale)*, datele sale nu fac nicio altă distincție între diferitele tipuri de probleme religioase sau între importanța acestora. Potrivit lui M. D. Toft, un conflict religios este definit ca fiind periferic atunci când combatanții „se identifică cu o anumită tradiție religioasă și se grupează în consecință, dar regula unei anumite tradiții religioase nu ar putea fi obiectul disputei”. În cadrul cazurilor pe care Toft le definește ca fiind războaie civile religioase centrale, conflicte în care regulile unei tradiții religioase fac parte din problema disputată, poate exista o variație în ceea ce privește saliența revendicărilor religioase, o nuanță pe care *Religion and Armed Conflict (RELAC) Data* o adaugă în domeniu.⁵ În plus, prin definirea termenului „central” în termeni de probleme și a termenului „periferic” doar în termeni de formare a identității, setul de date al lui Toft nu ia suficient în considerare interacțiunile dintre probleme și identități; de exemplu, războaiele civile pe o problemă religioasă centrală ar putea fi purtate între părți din aceleași tradiții religioase - sau din tradiții religioase diferite.⁶

În al doilea rând, J. Vullers, B. Pfeiffer și M. Basedau contribuie prin adăugarea dimensiunii de pace la studiul conflictelor religioase și prin utilizarea unei conceptualizări mai largi a violenței religioase.⁷ Forța comparată a datelor lor este, prin urmare, un nivel mai profund de nuanțare și recunoaștere a potențialului pozitiv, de consolidare a păcii, al dimensiunilor religioase. Cu toate acestea, setul lor de date este limitat din punct de vedere geografic și temporal, deoarece este disponibil doar pentru țările în curs de dezvoltare și pentru perioada 1990-2010. În plus, întrucât acest set de date se concentrează la nivelul anului de țară, este foarte potrivit pentru analize

⁴ Monica Duffy Toft, “Getting Religion? The Puzzling Case of Islam and Civil War”, în *International Security* 31 (4), 2007, pp. 97-131.

⁵ *Ibidem*, p. 97.

⁶ I. Svensson and D. Nilsson, „Disputes over the Divine”, p. 1129.

⁷ Johannes Vllers, Birte Pfeiffer and Matthias Basedau, “Measuring the Ambivalence of Religion: Introducing the Religion and Conflict in Developing Countries (RCDC) Dataset”, în *International Interactions* 41 (5), 2015, pp. 857-881.

referitoare la nivel de țară, dar nu poate fi utilizat în același mod pentru a explora variațiile dimensiunilor religioase între diferitele grupuri rebele.⁸

În al treilea rând, datele lui N.P. Gleditsch și I. Rudolfsen⁹ identifică grupurile insurgente cu ideologii islamiste în conflicte armate pe o perioadă lungă de timp, utilizând date de conflict din *Uppsala Conflict Data Program*.¹⁰ Astfel, principalul său punct forte constă în amploarea sa, însă o limitare a datelor este faptul că acestea sunt limitate din punct de vedere tematic, în sensul că se concentrează pe grupurile islamiste, și nu pe alte tipuri de conflicte definite din punct de vedere religios, și nu oferă date dezagregate privind aspectele religioase.

În al patrulea rând, setul de date al lui M. Isaacs¹¹ se concentrează pe relația dintre violență și retorica religioasă de-a lungul timpului la nivelul grupului etnic. Acesta are avantajul de a se baza pe măsurarea variabilă în timp a revendicărilor și retoricii religioase. Un punct forte suplimentar constă în utilizarea unui nivel de analiză dezagregată prin examinarea dimensiunilor religioase la nivel organizațional. Cu toate acestea, include doar organizațiile religioase care reprezintă grupuri etnice.¹²

În al cincilea și ultimul rând, setul de date al lui I. Svensson¹³ are o acoperire globală și include informații despre unele dintre dimensiunile religioase pe care le includem și RELAC, dar este limitat în ceea ce privește acoperirea temporală, deoarece este disponibil doar pentru perioada 1989-2004.

În concluzie, deși toate aceste seturi de date sunt valoroase pentru examinarea sistematică a religiei și a conflictelor, ele suferă, de asemenea, de o serie de limitări și restricții.

3. Structura lucrării

⁸ I. Svensson and D. Nilsson, „Disputes over the Divine”, p. 1129.

⁹ Nils Petter Gleditsch and Ida Rudolfsen, “Are Muslim Countries More Prone to Violence?”, în *Research & Politics* 3 (2), 2016, pp. 1-9.

¹⁰ <https://ucdp.uu.se/>

¹¹ Matthew Isaacs, “Sacred Violence or Strategic Faith? Disentangling the Relationship between Religion and Violence in Armed Conflict”, în *Journal of Peace Research* 53 (2), 2016, pp. 211-225.

¹² I. Svensson and D. Nilsson, „Disputes over the Divine”, p. 1129.

¹³ Isak Svensson, “Fighting with Faith: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars”, în *Journal of Conflict Resolution* 51 (6), 2007, pp. 930-949; Idem, *Ending Holy Wars: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars*, University of Queensland Press, 2012.

Prezentare lucrare de doctorat este structurată în 4 capitole, fiecare capitol conținând o serie de subcapitole care vin să detalieze temele analizate. Ceea ce am intenționat a fost să oferim un cadru logic în abordarea temei, cu inflexiuni în diverse registre tematice din sfera sociologiei, psihologiei, politicii, culturii, cu precizarea ca miza analizei e de factura misionară.

Astfel, capitolul I - *Polaritatea Conflict - pace. Teoretizări și conceptualizări* - deschide analiza noastră prin precizarea elementelor descriptive care întregesc semnificația păcii și conflictului. În această ordine de idei, în primă fază am întreprins o analiză sociologică și religioasă a păcii, evidențiind aplicabilitatea ei în lumea globală, multiplexă și multipolară a sec. XXI. În aceeași secțiune am oferit un cadru conceptual al conflictului și al componentelor sale (acțiune, incompatibilitate și actori), cu precizarea datelor empirice ale conflictelor religioase *conform Religion and Armed Conflict* (RELAC).

Capitolul II - *Diversitatea religioasă și sursele violenței religioase* - ne introduce tema cercetată în contextul societății contemporane. Precizăm faptul că am insistat pe ideea că modernitatea este un impuls al pluralismului, care a catalizat cosmopolizarea lumii în tranziția de la o relativă omogenitate la o relativă eterogenitate culturală și religioasă. De asemenea am abordat o subtemă sensibilă din punct de vedere teologic, dar necesară temei cadru, și anume dacă religia este sursă a violenței sau a păcii. Am considerat că nu ar trebui să lipsească din cursul analizei în acest al doilea capitol problematica spinoasă ridicată de Ulrich Beck: preferința pentru pace în detrimentul adevărului la ciocnirea universalismelor religioase în societatea cosmopolită?

Dacă primele două capitole, așa cum s-a putut observa, reprezintă o analiză de factură teoretică a modului în care ne provoacă violențele religioase actuale la o reajustare a păcii în eficiența sa de a dezamorsa tensiunile conflictuale, următoarele două capitole se doresc a fi o aplicabilitate a metodelor misionare în promovarea păcii în experiența relației creștinului cu alteritatea religioasă. Capitolul III - *Misiunea Bisericii ca vector de promovare a păcii* - explorează următoarele teme: particularitățile misiunii creștin ortodoxe; urgența unei dimensiuni dialogice a misiunii; o perspectivă biblică a păcii ca incluziune; pacea în documentele celei de a X-a întâlniri de la Busan a Consiliului Mondial al Bisericilor (CMB); reflecții asupra păcii în documentele Sinodului Panortodox de la Creta (2016), principii misionare în evaluarea teologică a păcii din punct de vedere creștin ortodox. O temă pe care am considerat util să o

abordăm este conflictul Rusia - Ucraina, cu precizarea că nu am realizat o radiografie a acestei situații critice regretabilă, ci ne-am rezumat la prezentarea reacțiilor din partea Consiliului Mondial al Bisericilor și a recentei a XI-a Adunări a CMB de la Karlsruhe, Germania (2022).

Capitolul IV - *Dialogul ca maximizare a reconcilierii și a păcii: evaluare misionară* - este rezervat analizelor misionare a relevanței dialogului interreligios ca instrument de concretizare și aplicabilitate a păcii și reconcilierii. Un aspect asupra căruia am insistat este depășirea tensiunii dintre misiune și dialog interreligios prin recurgerea la paradigma trinitară a dimensiunii dialogice a misiunii creștine. În ultimele două subcapitole am prezentat *principiile dialogului interreligios* (a. încrederea construită în ceilalți membrii ai comunității religioase; b. explorarea reciprocă a surselor și cadrelor teologice; c. desfășurarea interacțiunii prin canale de comunicare adecvate și accesibile; d. simetria reflectată în relația corespondentă între participanți la dialog; e. capacitatea participanților de a-și asuma riscuri în dialogul interreligios; f. interacțiunea reciprocă dintre actorii dialogului și a lor cu propriile comunități religioase; g. dinamica acțiunii în dialog) și o analiză critică a eficienței dialogului interreligios prin provocările pe care le ridică: reprezentativitate și autoritate în dialogul interreligios; riscul elitismului în dialogul interreligios; accentuarea formalismului în dezbaterile religioase; minimizarea și relativismul diferențelor între religii; antagonismului atitudinilor față de dialogul interreligios.

4. Stadiul actual al cercetării și metodologia utilizată

Cercetarea temei are un caracter interdisciplinar, întrucât este imposibilă o analiză a păcii din punct de vedere misionar dacă nu facem referire la contextul social în care aceasta trebuie promovată. Din acest considerent, apelul la datele sociologice empirice ale conflictelor religioase și la contextul pluralist și politic al lumii contemporane a fost absolut necesar. Precizăm faptul că analiza noastră s-a dorit a fi o cercetare la nivel macro și nu la nivel micro, în sensul că nu ne-am concentrat atenția asupra experienței unei singure țări sau continent cu pacea și conflictul religios, ci am dorit o extensie la nivel global pentru a observa fenomenul în relevanța sa. Ceea ce se întâmplă în teatrele de operațiuni din Orientul Mijlociu are efect de undă asupra întregii lumi, cu

atât mai mult cu cât vorbim de o lume cosmopolită și interdependentă la toate nivelurile social-economice.

În timp ce Bisericele ortodoxe, dintr-o lipsă de congruență a unității și a neconectării cu realitatea provocărilor contemporane¹⁴, afirmă că *pacea* este un element integral și indispensabil al Evangheliei creștine, ele nu au reflectat suficient de mult - într-o manieră coerentă din punct de vedere moral - asupra naturii păcii și a instaurării păcii și asupra modului în care pacea afectează, în termeni practici, viața și mărturia lor în lume.¹⁵ Teologii ortodocși au observat că o simplă prezentare teoretică a înțelegerii ortodoxe a păcii nu este o expresie și o mărturie suficientă: „Nu este suficient pentru noi (ortodocși) să ne limităm la o simplă prezentare teologică, să descriem și să prescriem cu privire la viziunea ortodoxă asupra dreptății și păcii. Trebuie, de asemenea, să ne mobilizăm și să lucrăm împreună pentru scopul lui Dumnezeu de a învinge nedreptățile și de a instaura dreptatea acolo unde este posibil, precum și de a învinge forțele, care amenință pacea pe pământ.”¹⁶

Contextualizarea păcii și a pacificării și aprecierea critică a acțiunilor sau inacțiunilor ecleziale pentru promovarea păcii obligă Biserica Ortodoxă, în ansamblul ei, mai ales în contextul de azi al conflictului Rusia-Ucraina, să exploreze modalități diferite, dar complementare, de a relaționa experiența și credința lor liturgică și spirituală cu problemele complexe și conlucrătoare ale lumii. O astfel de intenție evocă acuzații conform cărora Biserica trece de la domeniul spiritual la cel politic, un activism străin de spiritul ortodox. Teologii ortodocși, din cauza asocierii strânse a multor Biserici Ortodoxe cu statul și a oprimării lor îndelungate de către regimurile totalitare, nu au reflectat în mod adecvat și critic asupra relației reflexive dintre *sine* și *societate* și a imperativului creștin al transformării simultane prin harul lui Dumnezeu, precum și al uceniciei creștine a ambelor. Structurile sociale opresive, nedrepte și violente au

¹⁴ Comentând reticența bisericilor ortodoxe de a aborda problemele vieții publice, metropolitul John Zizioulas consideră că acestea au dreptate să acorde preeminență acelor elemente ale tradiției lor care se referă la centralitatea eshatologiei, dar greșesc dacă deconectează eshatologia de istorie, teologia de etică și, în general, dacă sunt indiferente în a-L identifica și mărturisi pe Dumnezeu în domeniul istoric. Vezi John Zizioulas, “Eschatology and History,” în *Cultures in Dialogue: Documents from a Symposium in Honour of Philip A. Potter*, T. Weiser (ed.), Geneva: World Council of Churches, 1985.

¹⁵ Metropolitan Gennadios of Sassima, “Spirituality, Violence and the Desire for Non-Violence: Another View and Perspective,” în *Violence and Christian Spirituality*, Emmanuel Clapsis (edit.), Geneva: WCC, 2007, pp. 310-319; Sorin Comșa, „Pacea în lumina moralei creștine”, în *Mitropolia Banatului*, 1984, nr. 3-4.

¹⁶ “Orthodox Perspectives on Justice and Peace,” în *Justice, Peace and the Integrity of Creation, Insights from Orthodoxy*, Gennadios Limouris (ed.), Geneva: WCC Publications, 1990, p. 22.

pus în pericol umanitatea celor oprimați, iar o societate dreaptă riscă să fie coruptă de indivizi egocentrici nedrepti și lacomi. Părintele Stanley S. Harakas constată cu regret statutul nedevelopat al eticii sociale în Ortodoxia Răsăriteană mai ales în ceea ce privește studiile despre pace: „Sunt puțini scriitori și gânditori ortodocși care s-au ocupat în mod profund și atent de aceste probleme. Și mai puțini, dacă există, au oferit o bază teoretică pentru o etică socială creștină ortodoxă autentică și consistentă. Din această cauză, există pericolul ca preocuparea noastră socială să devină obiectul unei simple lozinci și, mai rău, să devină unealta unor forțe străine. De exemplu, pacea ca ideal pentru Biserica creștină este aproape de la sine înțeles. Cu toate acestea, nu există un corp coerent de studii ortodoxe privind pacea. Puțini teologi ortodocși, sau chiar niciunul, s-au preocupat de problemele pacifismului, dezarmării, războiului nuclear, teoriei războiului just, mișcărilor pentru pace etc. Există pericolul ca în această problemă să ne permitem să fim pur și simplu folosiți ca priză de propagandă.”¹⁷ Un avertisment deloc confortant, dar realist. Reflecțiile teologico-dogmatice despre pace trebuie să fie lansate și în spectrul etico-social. Această situație lamentabilă, în cuvintele unui alt cercetător ortodox, Grant White, „nu trebuie să devină o scuză pentru inacțiune în fața unei suferințe de proporții incomensurabile.”¹⁸

Cu toate acestea notăm astăzi contribuția unor teologi și misionari creștini care au inițiat o abordare complexă a păcii - fenomenologică, politică, socială, religioasă -, a căror analize, de altfel, le-am și folosit în teza de doctorat. Dintre profesorii de misiologie din România care au abordat problema păcii și a conflictului din punct de vedere teologic, menționăm pe Pr. Conf. Cristian Sonea, Pr. Prof. Gheorghe Istodor, Pr. Prof. Ion Bria, Prof. Corneliu Constantineanu, trecut la cele veșnice în 2022.

Din punct de vedere metodologic, opțiunea noastră a fost să folosim trei metode care în desfășurarea analizei interferează: metoda istorică (prin care am explorat metamorfozele gândirii teologice cu referire la problematica conflictului și la valoarea păcii, precum și istoria schimbărilor sociale care au determinat conflictele religioase); metoda sistematică (prin care am redat analizele de fond teologice și sociologice ale păcii și conflictului); metoda comparativă (care ne-a facilitat abordarea într-o

¹⁷ Stanley S. Harakas, *Something is Stirring in World Orthodoxy*, Minneapolis 1978), p. 65.

¹⁸ Grant White, “Orthodox Christian Positions on War and Peace,” in *The Responsibility to Protect: Ethical and Theological Reflections*, Edits, Semegnish Asfaw, Guillermo Kerber and Peter Weiderud (Geneva: World Council of Churches, 2005).

perspectivă multi-analitică a modului în care este receptată pacea în diverse culturi religioase).

Literatura de specialitate folosită în argumentare este în mare pondere în limba engleză, întrucât ne oferă unele dintre cele mai competente și complexe analize despre conflictul religios și tendințele de promovare a păcii în lumea de azi. Nu am exclus analizele teologilor și misiologilor români, a căror reflecții asupra conflictului religios și asupra contribuției Bisericii la promovarea păcii sunt substanțiale analizei noastre. Astfel am folosit informațiile furnizate de *Uppsala Conflict Data Program* și *Religion and Armed Conflict (RELAC)*. De asemenea, am considerat oportun să ne oprim asupra tensiunii armate din Ucraina, desfășurată în proximitatea vecinătății țării noastre, făcând referire la documentele ultimelor două adunări ale *Consiliului Mondial al Bisericilor (CMB)* din Busan (2013) și Karlsruhe (2022), la reacțiile din partea reprezentanților CMB, dar și la modul în care s-a raportat Sindoul Panortodox de la Creta din 2016 față de violență, relațiile interreligioase și pace.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a PF Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodox Române, București, 2013.
2. “Orthodox Perspectives on Justice and Peace,” în *Justice, Peace and the Integrity of Creation, Insights from Orthodoxy*, Gennadios Limouris (ed.), Geneva: WCC Publications, 1990.
3. „Christ’s Love Moves the World to Reconciliation and Unity. A Reflection on the Theme of the 11th Assembly of the World Council of Churches, Karlsruhe 2022”, în *The Ecumenical Review*, Vol. 73,, No. 3 (2021), pp. 336-348.
4. „Letter from the Acting General Secretary of the World Council of Churches to His Holiness Kirill, Patriarch of Moscow and all Russia, Russian Orthodox Church (Geneva, 2 March 2022)”, în Matthew Ross and Jin Yang Kim, *Seek Peace and Pursue It. Reflections on the Pilgrimage of Justice and Peace in Europe*, WCC Publications & Globethics.net, 2022.
5. Asad, Talal, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1993.
6. Asberg, Carl Johan and Peter Wallensteen, „New Threats and New Security: The post-Cold War Debate Revisited”, în Peter Wallensteen (ed.), *Preventing Violent Conflicts. Past Record and Future Challenges*. Uppsala University: Department of Peace and Conflict Research, 1998, pp. 167–202.
7. Assefa, Hizkias, “Peace and reconciliation as a paradigm: A philosophy of peace and its implications for conflict, governance and economic growth in Africa”, în Hizkia Assefa and George Wachira (eds), *Peacemaking and Democratisation in Africa: Theoretical perspectives and church initiatives* (Nairobi: East African Educational Publishers, 1996).
8. Breck, John, “ ‘Justiciable War’: Lesser Good or Lesser Evil?”, în *St. Vladimir Theological Quarterly* 47, no. 1 (2003), pp. 97-109.
9. Bremer, Thomas (ed.), *Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe. Encounters of Faiths*, Palgrave Macmillan, 2008.
10. Bria, Ion, „Pacea lumii și umanismul creștin”, în *Studii teologice*, nr. 7-8, 1967.
11. Bria, Ion, *Mergi în pace! Perspective ortodoxe în misiune*, Reîntregirea, 2016.
12. Bronstein, Michael V., Gordon Pennycook, Adam Bear, David G. Rand, Tyrone D. Cannon, „Belief in Fake News is Associated with Delusionality, Dogmatism, Religious Fundamentalism, and Reduced Analytic Thinking”, în *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, Volume 8, Issue 1, 2019, pp. 108-117.
13. Bruce, Steve, *Secularization: In Defense of an Unfashionable Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

14. Brzezinski, Zbigniew, *Out of Control: Global turmoil on the eve of the twenty-first century*, New York: Charles Scribner's Sons, 1993.
15. Butselaar, Jan van, "The promise of the kingdom and the reality of sin: Christian religion, conflict, and visions for peace", in Gerrie ter Haar and James J. Busuttil (eds), *The Freedom to Do God's Will: Religious fundamentalism and social change* (London: Routledge, 2003).
16. Cavanaugh, William T., *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*, New York: Oxford University Press, 2009.
17. Chomsky, Noam, *Necessary Illusion: Thought Control in Democratic Societies*, House of Anansi Press, 1989.
18. Gennadios, Metropolitan of Sassima, "Spirituality, Violence and the Desire for Non-Violence: Another View and Perspective," in *Violence and Christian Spirituality*, Emmanuel Clapsis (edit.), Geneva: WCC, 2007, pp. 310-319.
19. George, Metropolitan of Mount Lebanon, "Exorcising War," in Hildo Bain and Jim Forest (eds.), *For the Peace From Above: An Orthodox Resource Book on War, Peace and Nationalism*, Bialystok: Syndesmos the World Fellowship of Orthodox Youth, 1999.
20. George, Samuel, „Christ Love Moves the World to Reconciliation and Unity”, in *International Review of Mission*, Vol. 111, No. 1 (2022), pp. 101-109.
21. Gerrard, M. and M. Abu-Nimer (Eds.), *Making peace with faith: The challenges of religion and peacebuilding*, Rowman and Littlefield Publishing Group, 2018.
22. Gleditsch, Nils Petter and Ida Rudolfsen, "Are Muslim Countries More Prone to Violence?", in *Research & Politics* 3 (2), 2016, pp. 1-9.
23. Hollinger, David, „Christianity and Its American Fate: Where History Interrogates Secularization Theory,” in Martin Halliwell (ed.), *William James and Religion*, Oxford: Oxford University Press, 2016, pp. 280–303.
24. Howard, Thomas Albert, *Faiths of Others. A History of Interreligious Dialogue*, Yale University Press, New Haven and London, 2021.
25. Huber, Wolfgang, „Justice, Peace and The Integrity of Creation. A challenge for ecumenical theology”, in *Scriptura* 24 (1988).
26. Hughes, Aaron W., *Islam and the Tyranny of Authenticity: An Inquiry into Disciplinary Apologetics and Self-Deception*, Sheffield: Equinox, 2015.
27. Hunter, James Davison, *Culture Wars: The Struggle to Define America*, New York: Basic, 1991.
28. Huntington, S. P., „Peace Among Civilizations?”, in R. K. Betts (Ed.), *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*, New York and London: Routledge, 2017.
29. Huntington, S. P., „The Clash of Civilizations”, in D. P. Barash (Ed.), *Approaches to Peace: A Reader in Peace Studies*, New York: Oxford University Press, 2014.
30. Nelson-Pallmeyer, Jack, *Is Religion Killing Us? Violence in the Bible and the Quran* (Harrisburg, PA: Trinity Press International, 2003).

31. Ngala, Joseph Adero, „The Christian Church as a Peacemaker in Africa: Challenges and Opportunities”, in Gerrie ter Haar and James J. Busuttil (eds), *The Freedom to Do God's Will: Religious fundamentalism and social change* (London: Routledge, 2003).
32. Pieterse, Jan Nedreveen, „Globalization as Hybridization,” in Jan Nedreveen Pieterse *Globalization and Culture: Global Mélange*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2004.
33. Plüss, Caroline, „Migration and the Globalization of Religion”, in *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, Edited by Peter B. Clarke, 2004.
34. Porter, Stanley E., *Katallasso in Ancient Greck Literature, with Reference to the Pauline Writings*, Cordoba, Ediciones El Almendro, 1994.
35. Prantl, Heribert, „Grüß Gott – aber welchen?”, in *Süddeutsche Zeitung* 296, 4 (2006).
36. Pujol, A., „De Salutione Apostolorum, „Gratia vobis et pax”, in *Verbum Domini* 12, 1932, pp. 38-42.
37. Vllers, Johannes, Birte Pfeiffer and Matthias Basedau, “Measuring the Ambivalence of Religion: Introducing the Religion and Conflict in Developing Countries (RCDC) Dataset”, in *International Interactions* 41 (5), 2015, pp. 857-881.
38. Wahlberg, Ake, „Truth, meaning and interreligious understanding”, in *Religious Truth and Identity in an Age of Plurality*, Peter Jonkers and Oliver J. Wiertz (eds.), Routledge, 2020, pp. 61-74.
39. Wallensteen, P., „The Growing Peace Research Agenda”, in *Occasional Paper 21: OP 4*, Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame, 2001, pp. 1–28.
40. Wallensteen, P., *Peace Research: Theory and Practice*. London and New York: Routledge, 2011.
41. Wallensteen, P., *Quality Peace: Peacebuilding, Victory, and World Order*, New York: Oxford University Press, 2010.
42. Wallensteen, Peter and Margareta Sollenberg, „Armed Conflicts, Conflict Termination and Peace Agreements, 1989–96’ ”, in *Journal of Peace Research*, 34 (1997), pp. 339–358.
43. Wallensteen, Peter, *Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System*, SAGE Publications, London, 2002.
44. Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.
45. Waltz, Kenneth, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, New York: Colombia University Press, 2001.
46. Webster, Alexander F. C., „Justifiable war as “Lesser Good” in Eastern Orthodox Moral Tradition”, in *St. Vladimir's Theological Quarterly* 47/1(2003), pp. 3-57.
47. Weiss, T. & R. Wilkinson, (Eds.), *International Organization and Global Governance*, London and New York: Routledge, 2013.
48. Wengst, Klaus, *Pax Romana and the Peace of Jesus Christ*, SCM Press, 1987.

49. Westerlund, David (ed), *Questioning the Secular State: The worldwide resurgence of religion in politics* (London: Hurst & Co., 1995).
50. White, Grant, "Orthodox Christian Positions on War and Peace," in *The Responsibility to Protect: Ethical and Theological Relections*, Edits, Semegnish Asfaw, Guillermo Kerber and Peter Weiderud (Geneva: World Council of Churches, 2005).
51. Wilfred, Felix, „Our Neighbors and Our Christian Mission”, in Philip Wickeri (Ed.), *The People of God among All God's Peoples: Frontiers in Christian Mission*, London, 2000.
52. Williams, Rowan, "Muslim-Christian Dialogue in Britain and Beyond", in *Islam and Christian-Muslim Relations* 19 (2008).
53. Willick, Jason, "The Man Who Discovered 'Culture War'", in *Wall Street Journal*, 25 May 2018).
54. Wood, J. T., "Entering into Dialogue", in R. Anderson et al., (Eds), *Dialogue: Theorizing Difference in Communication Studies*, Sage Publications, California, 2004.
55. Woodberry, Dudley, *Toward mutual respectful witness*, Lexington Books, 2009.
56. Wuthnow, Robert, *America and the Challenges of Religious Diversity*, Princeton University Press, 2005.
57. Yoder, Perry B., *Shalom: The Bible's Word for Salvation, Justice, & Peace*, Wipf and Stock, 2017.
58. Zizioulas, John, "Eschatology and History," in *Cultures in Dialogue: Documents from a Symposium in Honour of Philip A. Potter*, T. Weiser (ed.), Geneva: World Council of Churches, 1985.